

ХТО Й КОЛИ НАДАВ МАГДЕБУРЗЬКЕ

ПРАВО КОЗЕЛЬЦЮ І ОСТРУ

(універсали Я. Казимира підготував до друку та
прокоментував о. Ю. Мицик)

Надання магдебурзького права населеному пункту є важливою подією в його історії, і в більшості випадків цей момент є підставою для початку відліку його років існування саме як міста. Це право сигналізувало також про належність українських міст до європейського світу (у самій Росії такого права ніколи не було, якщо не брати, скажімо, Україну чи Білорусь, де його надавали королі Польсько-Литовської держави). З такого начебто поважного видання, яким є «Історія міст і сіл Української РСР», довідуємося, що магдебурзьке право було надано Козельцю 10.10.1656 р. гетьманом Богданом Хмельницьким, у 1666 р. його підтвердив царський уряд, а в 1716 і 1718 рр. – гетьман Іван Скоропадський¹. Ще цікавіше про цю подію розповідають автори нарисів про Остер, уміщеного у тій же «Історії»: «Воссоединение Украины с Россией содействовало развитию города. В 1662 г. Остру дано магдебургское право»². Судячи з контексту, це право надав місту царський уряд, але ж знаємо, що він тільки нищив міське самоврядування за європейським зразком. Як же було насправді? Спочатку подивимось у зібрання документів (універсалів та листів) Богдана Хмельницького. Ці документи були опубліковані у 1961 р. й були відомі авторам нарисів про Козелець. Але нічого подібного гетьман не видавав! Є його універсал Козельцю, виданий 20 (10). 10. 1656 р., але ним гетьман наказував залишати міщанам міські прибутки³. І все! Про місто Остер не знаходимо взагалі згадок у документах Хмельницького. Вперше вони з'являються в Московських статтях гетьмана Івана Брюховецького 1665 р., але про магдебурзьке право Остру нічого не говориться.

Відповідь на питання, яке нас зацікавило, знаходимо в історичних джерелах. Зараз публікуються, особливо в Вільносі, книги Литовської Метрики – давнього архіву Великого князівства Литовського. З сотень рукописних її томів нас природно цікавлять два десятки з них, де міститься Руська (Волинська) метрика. У 1999 р. вийшов том, у якому відомий український історик д. і. н. Петро Кулаковський опублікував книгу за 1652 – 1673 рр.⁴ Там є зокрема універсал короля Речі Посполитої Яна Казимира від 29 грудня 1663 р., яким Козельцю надавалось магдебурзьке право. Самому Остру він надав магдебургію трохи раніше (26 грудня). Нагадаємо, що тоді король очолював похід військ Речі Посполитої на Лівобережну Україну (він хотів повернути панування Польщі над лівобічною Гетьманщиною), але, дійшовши до кордонів з Московією, не зважився продовжувати похід, бо його військо зазнало великих втрат у ході боїв в Україні. Так от кому треба дякувати за це важливе надання! Королю, а не гетьману чи царю! Не московським «визволителям», а польським завойовникам! А автори відповідних нарисів в «Історії міст і сіл Української РСР» зробили звичайну підтасовку – фальсифікацію, звичну для радянської історіографії, яка знаходила заслуги Москви навіть там, де їх близько не було.

1 Мандрика В.Е., Шам В.А. Козелец // История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. К., 1983. С. 323.

2 Кононенко М.Н., Литвиненко И.С., Руденко К.Е., Санжара А.П. Остер // История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. К., 1983. С. 334.

3 Документи Богдана Хмельницького 1648 – 1657. К., 1961. № 412. С. 539 – 540. Те саме бачимо і в новітній публікації гетьманських документів: Універсали Богдана Хмельницького. К., 1998.

4 Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652–1673 рр. Острог-Варшава-Москва, 1999.

У цих універсалах містяться також важливі згадки про привілеї, які надавали Остру й Козельцю попередники Яна Казимира, починаючи від Сигізмунда-Августа II (панував у 1548 – 1572 рр.), а саме про виборність міської старшини, важливі дані про соціально-економічне життя цих міст, про торги та ярмарки в них тощо. Тоді ж Ян Казимир видав і універсал від 26. 12. 1663 р., яким підтверджував права остерським боярам, хоча чимало з них втратили необхідні документи⁵

Тут треба сказати про велику й малу брехню. Власне вся історія СРСР чи КПРС сповнена великої брехні. Я, наприклад, коли вчився на історичному факультеті Дніпропетровського держуніверситету, **ніколи** не чув з уст викладачів чи читав в якійсь радянській книзі про голодомор-геноцид 1932 – 1933 рр. або, скажімо, про секретні додатки до пакту Ріббентроп-Молотов (про те, що існував ще договір про дружбу з нацистською Німеччиною 1940 р. й поготів!). Але є й мала брехня. Підправлення якогось факту, замовчування або перекручення якогось джерела, його підробка тощо – це не що інше, як фальсифікація. Класичний приклад наведу зі свого досвіду. У 2005 р. ми з колегами здійснювали двотижневі автоподорожі Україною. Були ми і в історичному музеї Путивля. Я звернув увагу на документ Лжедимитрія I початку XVII ст., написаний польською мовою химерним тогочасним почерком, який для пересічного відвідувача зрозумілий як китайська грамота. Зате музейниками було надруковано коментар, в якому зазначалося, що цим листом Лжедимитрій I обіцяв віддати полякам Путивльську землю у разі, якщо стане московським царем. Оскільки я здавна працюю в архівах над польськими документами, то легко прочитав текст і цієї цидулки. Отже, це дійсно документ Лжедимитрія I. Але він є звичайною розпискою! Самозванець дав її своєму тестю Єжі Мнішкю, засвідчуючи той факт, що він позичив у нього 4000 злотих. Оце і все! Нічого крамольного! Ніякої тобі зради, ніякої передачі сіверської землі іноземним панам... Інший приклад. У музеї авіації м. Армавір мені розповідали про дяка Крякутного, котрий ще в 1738 р. здійснив перший у світі політ на повітряній кулі. На моє зауваження, що це відомий дореволюційний фальсифікатор Сулакадзев трошки підправив рукопис, переправивши «немец лютор», тобто лютеранин, на «дяк Крякутний», мені невдоволено відповіли: «У нас есть такая легенда, и мы считаем ее достоверной!». До речі, про цього дяка я довідався з підручника з природознавства для 4-го класу, коли ще вчився у школі. Тоді навіть поштову марку на честь міфічного «русского изобретателя» Крякутного, котрий нібито здійснив перший у світі політ «на аэростате», видали у 1956 р.! Такої брехні хоч греблю гати. То носяться з «Велесовою книгою», то виводять українців від Чингісхана і т. д.

Історія – це наука, яка ґрунтується на фактах, здобутих у достовірних джерелах. Тому, щоб поставити крапку на питанні про магдебурзьке право Остру та Козельцю, наведемо тексти королівських привілеїв. Оскільки вони в оригіналі були опубліковані польською мовою, наведемо їх у перекладі українською. Універсал Козельцю майже тотожний тому, що надавався Остру. Тому задля економії місця подамо тут тільки його регест, процитувавши тільки найважливіші фрагменти.

х х х

№ 1

1663, грудня 26. – Остер. – Універсал короля Речі Посполитої Яна Казимира Остру.

«Ян Казимир і т. д.

Ознаймуємо і т. д., що є поданий до актів метрики нашої руської Київського воеводства канцелярії великої коронної пергаментний привілей, вписаний нижче, підписаний нашою королівською рукою і стверджений великою коронною печаткою, оправлений бляхою. Він є цілий, здоровий, не порушений і не підлягає жодній підозрі, містить у собі надання магдебурзького права, також і підтвердження різних прав і привілеїв, які служать місту Остру. Котрий привілей такого змісту:

⁵ Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. Острог-Варшава-Москва, 1999. № 135. С. 363– 366

Ян Казимир, з Божої милості король польський (*далі йде повний королівський титул. – Ю.М.*). Всім взагалі і кожному зокрема, кому про це тепер і в майбутні часи буде належало відати, подаємо до відома, що для тривалішого зміцнення королівств і держав у давно пануючому світі між іншими способами не меншою є далекоглядна енергійність, коли міста і цілі провінції є забезпечені писаним правом та добрим урядом. Що й ми самі бачачи, в ці задніпрські краї прибули з військами для визволення наших підданих з тиранських рук і повернули їх до споконвічного вірного підданства нам. Однак для ґрунтовнішої твердості й зміцнення, затримання наших підданих у вірі й послушенстві добрий уряд і право для чинення потрібної справедливості, визнаємо потрібною і слухною справою. Для цього у відповідь на супліку славетних бурмістра, вїйта, райців, лавників і всього посполства нашого міста Остра, котре лежить у Київському воеводстві, а за посередництвом наших панів радників, котрі були в цей час при нашому боці, підтверджуємо всі права, привілеї, декрети, вольності, які були здавна цьому ж місту надані найяснішими монархами, польськими королями, нашими попередниками, але одні з них через неспокої і різні замішання минулих часів у цих краях погублені чи погнили, бо були закопані в землю. Або самим неприятелем як найманцем, а не справжнім пастирем овечок, наших підданих, частково забрані, частково пошарпані, одні в оригіналі, інші в копіях збереглися. Також і самі давні їх звичаї, котрі праву Божому і свіцькому і самій слухності не суперечать, нашим королівським авторитетом відновлюємо і маґдебурзьке право цьому ж місту Остру, котрим досі судилися, надаємо на вічні часи. Згідно з ним мусять урядуватись всі остерські мешканці, бурмістр з райцями, вїйт з лавниками, всі свої великі й малі справи й інші, в т. ч. кримінальні, у добром уряді міста судили міщанам, своїм мешканцям, й іншим людям всякого стану, які будуть потребувати негайної справедливості. Нею маєте керуватись у своїх судах згідно з описом маґдебурзького права за прикладом інших наших міст. Однак не забороняли б апеляції стороні, яка була б обтяжена міським декретом, спочатку до вельможного чи уродзого остерського старости або його намісника, як до *intermedium iudicem*. І взагалі з повинності своїх урядів наскільки це можливо у більших справах допускали, а тому кожному скривдженому має бути вільна апеляція до нас і до нашого суду, ми наказали чинити процес і видавати свої автентичні декрети скривдженій стороні. Також щоб кожного року на середпостя перед Воскресінням Господа Христа мали між собою елекцію, самі обирали нових бурмістра, вїйта, райців, шафарів та інших урядників або підтверджували старих. Обраних кандидатів презентували б вельможному або уродзому нашому теперішньому і майбутнім остерському старості чи його намісникові. Кожного нового урядника, обраного і презентованого міщанами, вельможний чи уродзоний наш остерський староста або під час його відсутності його намісник владою і авторитетом нашим королівським підтвердить на кожен рік. Однак поки міщани приступлять до елекції, щоб перше за день чи два перед цим треба відібрати й квітувати від старих урядників рахунки міських прибутків та видатків, це ми хочемо й ухвалюємо на вічні часи. Також ремісникам, тобто кравцям, шевцям, кушнірам, столярам, теслям, ковалям, слюсарям, пекарям, різникам, пивоварам, шинкарям, склярам, гончарям та іншим будь-яким ремісникам закладати братства або цехи, писати собі артикули (статті) для кращого урядування в цехах й презентувати їх для уваги міському уряду. А потім отримувати конфірмацію від нас і найясніших монархів, наших наступників, польських королів, на що даємо владу і міць. Отже, щоб сидячи під одним правом, підлягаючи міському уряду, один над другим не підносився, багатший біднішому, сильніший слабшого не кривдив, декларуємо і, стосуючись до посполитого права, ухвалюємо на майбутні часи, щоб всі міщани, коморники, ремісники як цехові, так і цехові мешканці й інші особи, котрі мають дома, фільварки, ґрунти чи в самому місті, чи на передмістях; як і ті, котрі не маючи власності, поживи собі в місті шукують, знали міську юрисдикцію, бурмістрам, вїйтам, раді та їхнім намісникам щодо справедливості доброго уряду і самої слухності буде належним, були послушними, податки здавна повинні і в правах описані, також данину, ексакції, й інакшим будь-яким іменем названі тяжари, також згідно з володінням чи кондицією кожного, тобто

багатший більше, бідніший менше, як нам, Речі Посполитій, так і вельможним чи уродзним нашим остерським старостам, віддавали, платили й несли, також уряди над право і слушність не обтяжували, наказуємо. Тоді, піддавши під магдебурзьке право наших остерських міщан, звільнюємо їх від гродських, земських, трибунальських і всіх інших судів, до котрих вони з права не належать, чинимо вільними. При цьому нам були показані автентичні пергаментні привілеї, як от перший від найяснішого Сигізмунда Третього, пана отця нашого, виданий у Кракові на вальному сеймі роки Божого тисяча п'ятсот дев'яносто п'ятого дня п'ятнадцятого березня, який містить у собі конфірмацію і проголошення першого привілею святої пам'яті найяснішого польського короля Сигізмунда Августа, прадіда нашого, наданого у Вільні дня двадцять сьомого місяця липня року Божого тисяча п'ятсот шістдесят другого тим же остерським міщанам на вільність від мита всяких товарів, риб, як сушею, так водою (привезених). Привілеї писаний по-руську, рукою найяснішого святої пам'яті цього ж нашого пана отця підписаний і восковою коронною печаткою, висячою на шнурі, стверджений. Другий від цього ж найяснішого святої пам'яті нашого пана отця у Варшаві дня двадцять шостого місяця березня року від Різдва Божого тисяча шістсот двадцять сьомого виданий на торги і два ярмарки щорічно, тобто один на свято Водохрещі або Трьох королів, другий на десяту п'ятницю після Великодня згідно з руським календарем з описом певних повинностей, рукою короля його мості підписаний і коронною печаткою у бляшаному обрамленні, висячою на шнурі, затверджений. Третій від найяснішого брата нашого Владислава Четвертого, польського короля, і в той час обраного великим царем московським, у таборі під Смоленськом над Дніпром даний дня восьмого місяця лютого року від Втілення Господа Христа тисяча шістсот тридцять четвертого, який містить у собі підтвердження прав на вільність від мит, автентичний, рукою цього ж найяснішого пана нашого брата підписаний і коронною печаткою, прив'язаною на шнурі у восковій оправі стверджений. Четвертий від цього ж короля його мості Владислава Четвертого, обраного великим царем московським, у Глоскові дня двадцятого місяця листопада року Божого тисяча шістсот тридцять четвертого затверджений, який містить у собі апробацію привілею святої пам'яті нашого пана отця вище описаного на два ярмарки і на торги, що відбуваються щосуботи з кондиціями там же описаними, рукою цього ж короля його мості підписаний і меншою коронною печаткою, у бляшаному обрамленні підвішений, стверджений. П'ятий від цього ж найяснішого Владислава Четвертого, нашого пана брата, у Варшаві дня дев'ятого місяця червня року від народження Дівою Сина Божого тисяча шістсот тридцять п'ятого наданий, який включає в себе підтвердження люстрації міста Остра тисяча шістсот десятого, рукою як багато разів згадуваного нашого пана брата підписаний і меншою коронною печаткою у мідному обрамленні стверджений. Оскільки всі ці привілеї явні, ясні і не мають жодного сумніву чи суспіції, ми вирішили їх зміцнити нашою королівською владою і авторитетом й ствердити. Це нинішнім нашим листом (в quantum з правом нашим посполитим згоджуються і в їх уживанні були) стверджуємо і зміцнюємо, щоб в подальші часи мали свою вагу, права наші королівські, Речі Посполитої, римського католицького Костьолу, також і уродзоних наших остерських старост цілком зберігали. На що для ліпшої віри, ваги і певності нашою королівською рукою підписуємося і доручили ствердити коронною печаткою.

Дано в Острі під час нашого перебування дня двадцять шостого місяця грудня року Божого тисяча шістсот шістдесят третього, панування нашого королівського польського п'ятнадцятого, шведського – шістнадцятого року.

Ян Казимир, король.

Місце великої коронної печатки, воскової, в бляшаній формі, висячою на шнурі.

Стефан Ганкевич, секретар і писар його королівської мості».

(Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. – Острог-Варшава-Москва, 1999. – № 134. – С. 359-363)

«Ян Казимир і т. д.

Ознаймуємо (*початок універсалу майже тотожний остерському. – Ю.М.*).

«А що не тільки нашим королівствам, але і всьому світу явне є наше старання, як ми пильне око мали все, щоб ці держави (хоча ми їх посіли на початку нашого панування замішані громадянською війною), в цілості, в мирі і доброму уряді, коли Бог благословив наші праці, щоб ми тяжкі і тривалі внутрішні війни, які нищать і вважай пожирають внутрішці нашого королівства, також напади іноземних держав з особливою Божою поміччю... щасливо заспокоїли... А що наше місто, яке називається Козелець, засноване понад тридцять років уродзним Стефаном Аксаком, остерським старостою, досі через різні перешкоди правами і добрим порядком не укріплене, тоді ми зичачи, щоб згадане місто Козелець першу окрасу взяло на себе і як своїх фортуна чим далі, тим більше посилювалося, потугу і оборону проти неприязельських нападів, а потім зміцнившись під різні українні тривоги могло бути притулком для жителів всієї околиці, на супліку славних Олександра Івановича Долинського, Самійла Брилевича, Тимофія Юрковича, Григорія Василевича, Карпа Колесниковича, Василя Коропка, Юрія Івановича, Павла Григи, Івана Чамарного, Трохима Яскевича, Петра Созоновича, суплікуючих від свого і всього міста Козельця іменем, а за посередництвом і думкою наших панів радних, які тоді були при нашому боці, ми задумали надати права, вольності і добрий уряд, які надаємо. А насамперед право німецьке або швидше магдебурзьке і саксонське право всім цим козелецьким міщанам і жителям приділяємо і даємо на вічні часи» (*Далі знову йде текст, майже тотожний попередньому універсалу. – Ю.М.*).

«Бурмістра, райців, вїята, лавників, гмінних економів або шафарів, підскарбіїв та інших міських урядників, щоб самі між собою кожного року на новий рік і свято святого Василя згідно обирали людей гідних, мудрих, осілих і поштивих *seguata pluralitate* або підтверджували давніх, а обраних кандидатів на бурмістерство і вїйтівство презентували тільки нашому теперішньому чи потім будучому уродзному остерському старості або його намісникові». (*Далі знову йде текст майже тотожний попередньому універсалу. – Ю.М.*). «Щоб легший був тяжар і бурмістр з райцями могли мати кращий уряд у місті, тоді згідно зі звичаєм інших міст дозволяємо їм обрати дванадцять мужів або гмінних з посполства, пристойних людей, які мають свою осілість в місті. Вони мають бути в усьому помічниками і радниками бурмістру і райцям, між котрими має бути значний чоловік і досвідчений старший, обраний і титулований, старший гмінний або народний трибун (*tribunus plebis*)... А респектуючи на праці й труди, котрі біля міського уряду бурмістр і райці часто мусять нести, їх, тобто бурмістра і райців, звільняємо від сплати чиншів, приватних міських податків, які здавна існують в інших містах. До цього прагнучи, щоб на ремонт міста, ратуші, доріг, брам, башти, парканів будь-яку мали інтрату, дозволяємо під ратушею і коло ратуші мати повідерцизну, вагу для важення всяких товарів, помірне, постригальне, воскобійню, купецькі крамниці, м'ясні й пекарські ятки, побудувати міським коштом для потреби і прикраси міста і в них за умовлений чинш торгувати, мажі з сіллю ставити, і дьоготь продавати тільки під ратушею, а не деінде, мають продавати. Під цією ж ратушею можуть мати публічний підвал, у котрому можуть шинкувати для порятунку міста різними горілками, медом, пивом й вином. Міщанам же всім, як старшим, там і молодшим, і кожному з них зокрема даємо вільність і дозволяємо, щоб своїх власних добр як рухомих, так і нерухомих, придбаних або спадком чи якимось іншим способом набутих, вживати, дати, дарувати, продати, замінити, всілякі торгівлі й купівлі як в своєму місті Козельці, так і по інших коронних задніпрських містах, як суходолом, так і водою без сплати приватних мит і незвичайних ексакцій (за винятком нашого і Речі Посполитої мита, котрі мають сплачувати) провадити, купувати, перекуповувати, торгувати без всякої перешкоди. Для цього вільно буде козелецьким міщанам мати бровари, варити й шинкувати пивом та медом, також палити

горілку і оптом чи гуртом продавати кому хочуть, шикованне ж горілки залишаємо при самій ратуші. Ремісникам також, тобто золотникам, кушнірам, шевцям, кравцям, столярам, теслям, різьбярям, токарям, стельмахам, колодіям, ковалям, слюсарям, кочегарам, пекарям, різникам, пивоварам, медоварам, склярам, гончарям, ткачам та іншим будь-яким згаданим ремісникам закладати братства або цехи, писати собі артикули (статті) для доброго урядування в цехах й подавати, презентувати їх для уваги міському радецькому уряду чи слухні вони чи ні». *(Далі йде текст подібний до остерського універсалу. – Ю.М.)*.

«...ухвалюємо в цьому ж місті Козельці чотири ярмарки на рік: перший в провідну неділю після Воскресіння Господня; другий на запусі святого апостола Петра; третій на Успіння Прсвятої Диви Марії, Богоматері, тобто на Успіння, четвертий на масницю, тобто в зимові запусі, а кожен з них має тривати повних два тижні. Також два торги щотижня, тобто один у понеділок, а другий у п'ятницю дозволяємо мати й відправляти. На котрі ярмарки й торги так, як описує посполите право, вільно купцям і людям всякого стану, як і стороннім іноземцям, звідусіль з всякими товарами, напоями, будь-як названими (аби тільки такі особи не бували, котрих посполите право відкидає) суходелом і водою приїжджаючи, перебувати, торгувати, замінити, котрим під час ярмарків і торгів, також під час дороги їдучим і назад повертаючимся, ми гарантуємо всіляку безпеку, чого мають пильно перестерігати самі наші уряди як замкові, так міські. Врешті, щоб вище надані нами вольності, права і порядки були збережені, для запечатування всіх справ і екстрактів дозволяємо їм мати дві печатки: одну для бурмистра і всього радецького магістрату більшу міську, на котрій має бути козел з малими рогами, між ріжками котрого має бути вирізьблений значний хрест, а біля козла й хреста напис: печатку міста й. к. м. Козельця. А печатка має завжди бути при самому бурмистру. Другу ж подібну печатку меншу дозволяємо, а напис довкола: вїтївська печатка Козельця. Вона має завжди залишатися при вїтї. Також на міській хоругві має бути козел з ріжками і з хрестом намальований на білому полі. А що місто Козелець має мало землі, то посаджене на власних остерських ґрунтах і полях. У цьому пункті пошлемо наших комісарів, щоб вчинили згоду між містом Остром і Козельцем, розмежували на вічні часи, що належить Остру, а що Козельцю». *(Далі йде текст майже тотожний остерському універсалу. – Ю. М.)*.

Дано в Острі під час нашого перебування дня двадцять дев'ятого місяця грудня року Божого тисяча шістсот шістдесят третього, панування нашого королівського польського і шведського шістнадцятого року.

Ян Казимир, король.

Печатка великої коронної печатки, в бляшаній банці, висяча на шнурі.

Стефан Ганкевич, його королівської мості секретар».

(Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. Острог-Варшава-Москва, 1999. № 133. С. 353 -359).

о. Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної Академії наук України (вул. Трьохсвятительська, буд. 4, м. Київ, Україна, 01001).

Yuriy Mytzyk – Doctor of History, Professor, Chief Scientist at the M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (vul. Trokhsviatytelska, bud. 4, m. Kyiv, Ukraine, 01001)

Дата подання: 3 вересня 2019 р.